

Hanemåla

Från Dackefejdens blodiga skogsbygd till lugna villagatan

Av det som gett stadsdelen Hanemåla dess namn återstår till synes ingenting. Men under barnvänliga bostadskvarter, bilreducerade gator och modern villabebyggelse vilar en historia som för tillbaka till den blodiga upprorstid när Nils Dacke utmanade kung Gustav. Väl inbäddad i moderniteten vilar enstaka rester av det landskap och den bebyggelse som präglade landsbygden fram till 1900-talets mitt, när Hanemåla blev en del av Nybro stad och rekordärens folkhem.

Övergripande beskrivning av stadsdelens område

Våra dagars Hanemåla omfattar förutom merparten av hemmanet Hanemåla också en liten flik av Smedstorp (i söder). Området beskärs knivskarpt i norr av Kalmarvägen. Rent topografiskt är stadsdelen tämligen flack. Den enda egentliga dramatiken i landskapet skapas av S:t Sigfridsån, vars slingrande fåra ställvis kantas av riktiga rasbranter. Hanes väg delar i dag stadsdelen Hanemåla mitt itu.

Stadsdelens historia och utbyggnad

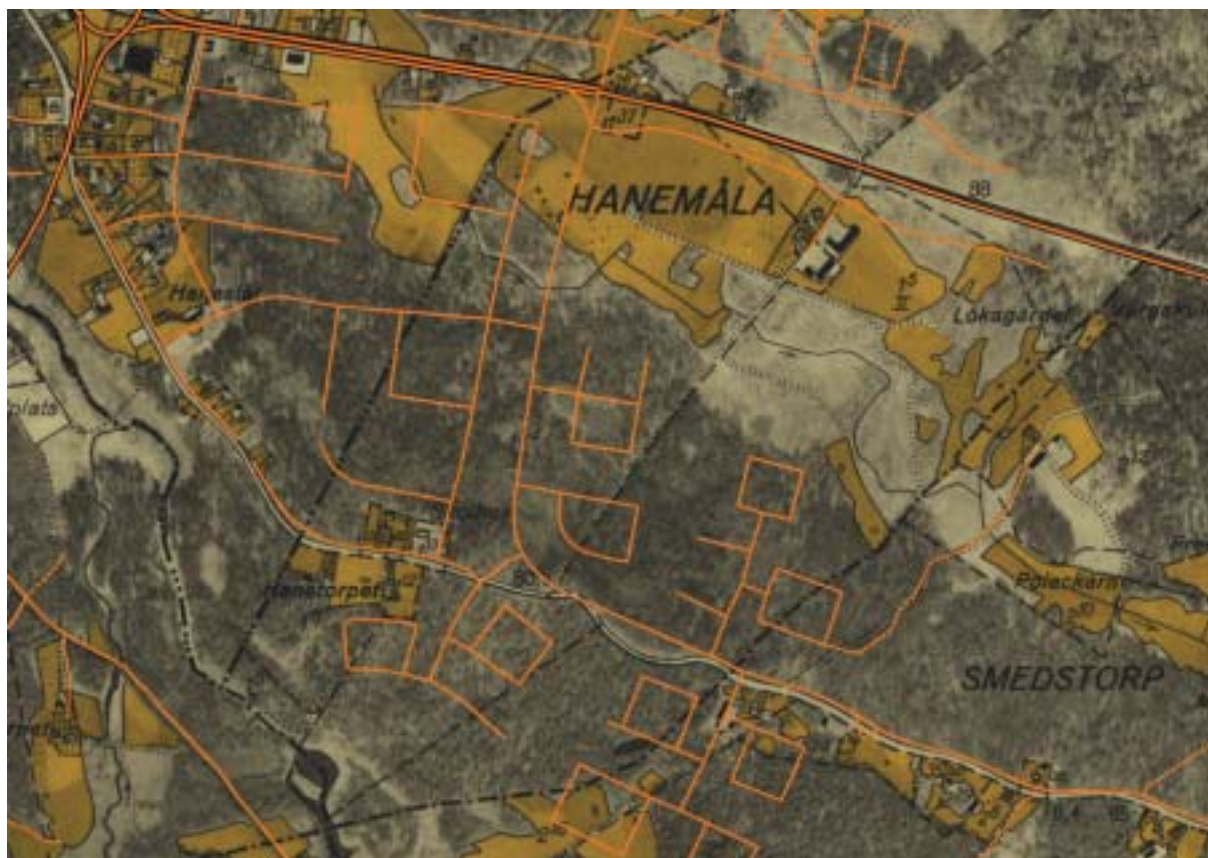
Namnet Hanemåla berättar om en bosättning, sannolikt ett nybygge under någon gård i grannskapet, under sen medeltid eller 1500-tal. -måla är en i sydöstra Sverige mycket vanligt ortnamnsändelse med innebörden "något uppmätt", troligen ett markområde för kolonisation. Den muntliga traditionen berättar om Nils Hane (på Hanemåla) som under Dackefejden på 1500-talet sympatiserade med upprorsledaren och som straff därför halshöggs. Hanemåla omnämns första gången i en skattelängd 1598 och då som kronort. Först i 1641 års mantalslängd med status som eget hemman. En klyvning 1699 delade hemmanet i två gårdsheter. De lät år 1827 enskifta Hanemåla ägor mellan sig, så att en östlig och en västlig

gård uppstod. Den västra gården fick vid skiftet ligga kvar på den gamla bytomten, som låg i dagens Fredrikslund. Den revs i samband med tillkomsten av östra Fredrikslund. År 1901 klövs den östra Hanemålagården i två delar, vilkas gårdsbyggnader låg som spegelbilder av varandra, tätt ihopkurade på den lilla höjdrygg som för oss idag utgör det gamla Hanemåla. Gårdarna var uppbyggda enligt klassiskt centralsvenskt mönster med mangården (bostadshus, vedbod, drängstuga odyll) tydligt skild från fägården (ladugård, djurstallar osv). Bygatan utgjorde en tydlig gräns mellan människors och djurs domäner.

Utefter S:t Sigfridsåns norra strand sökte sig sedan urminnes tider landsvägen från Växjö och skogsbygderna i Varend mot Kalmar och kusten. Landsvägen var en livsnerv för bygden och en etableringsfaktor för obesuttna. På den äldsta kartan över Hanemåla, enskifteskartan från 1826, kantar några torp eller lägenheter landsvägen i väster. Under 1800-talet förtätades denna bebyggelse. Utvecklingen fortsatte i början av 1900-talet, då under namn av egnahem och villor i lantlig miljö. Stora oregelbundna tomter trängdes utmed landsvägen, allt från köpingens gräns i väster till en bra bit in på Hanemåla ägor. Bebyggelsen ger tydligt bild av att vara spontant framvuxen, reglerad endast av den lokala topografin. Under 1920-

Gamla landsvägen eller Kalmarvägen öster om Hanemåla och som S:t Sigfridsvägen.

1941 års ekonomiska karta med dagens vägnät inlagt i orange färg.

och 30-talen upprättades några avstyckningsplaner för att reglera tomtbildningen. Också längs den nya Kalmarvägen, som färdigställdes under 1930-talet, styckades snart stora tomter till egna hem i lantlig idyll.

Redan vid 1930-talets slut föreslog framsynta män inom Nybro kommunledning inköp av bla Hanemåla. Men tiden var inte mogen. Först 1941 godkändes en införlivning och året därpå anhöll Nybro stad hos Kungl. Maj:t om ett amorteringsfritt lån på 151.000 kr för inköp av hemmanet. I Hanemåla levde man bondeliv ännu några år, medan stadsarkitekten Gösta Gerdsjö upprättade en förändrad och utvidgad stadsplan, som innefattade västra delen av våra dagars västra Hanemåla. Stadsplanen skar rakt igenom kvarteret Spettet och söderut. Bostadsbristen i Nybro tycks vid denna tid varit kroniskt akut och man kunde inte bygga bostäder eller få fram villatomter fort nog. Planförslaget, som las fram 1945, skulle förstas möjliggöra ytterligare villabebyggelse i stadens utkanter.

Helt i samklang med den lokala topografin och tidens ännu levande funktionalistiska ideal präglas planen av en öppen struktur med många gröna

stråk och ytor. Kvartersfigurerna är oregelbundna allt eftersom befintlig landsväg och topografi kräver så. Tomterna är stora och utlagda runt allmänna kvartersgårdar eller utmed gröna stråk. Gatorna underordnar sig mjukt kvarteren och förbinder alla med alla. Gamla landsvägen lämnades orörd att förbli ryggrad i den sydvästra delen av planområdet. Den redan existerande bebyggelsen bildade stomme i förtätningen.

Allt eftersom tiden gick, uppstod behov av förändringar i den gamla stadsplanen. Så blev delar av planområdet snart ett lapptäcke av revideringar. Mestadels handlade det om att skapa möjlighet till förtätningar inom kvarteren, framför allt för sammanhängande bebyggelse, och att syresätta med ytterligare grönområden. Den äldsta revideringen är daterad 1949. Planeringen, dvs byggnationen, rörde sig sakta men säkert österut, men år 1960 var ännu bara de västligaste kvarteren i Hanemåla bebyggda. Gamla landsvägen var helt kantad av hus.

Öster om det gamla stadsplaneområdet, dvs mellan Döbelns gata och Hanes väg, är plankaraktären mycket annorlunda; från de tidigare terränganpassade kvarteren med stora tomter, inte sällan med

individuella drag och friliggande villor, gällde nu sträng och regelbunden fyrkantighet i såväl planens alla delar som bebyggelsens; små flacka tomter inom skrivbordsritade kvarter kom att bebyggas med radhus, kedjehus eller grupphus. Kvarterstrukturen är tydligt barnvänligt; ett kvadratisk kärnkvarter omringat av smal lokalgata i sin tur kantad av långsmala kvarter längs gatans fyra sidor.

Nästa fas i Hanemålas moderna byggnadshistoria utspelar sig på 1970-talet, då resten av Hanemåla las under planerarens lupp och ritstift. 1973 upprättade Arne Winskog en stadsplan för kvarteret Spettet m. fl. Året därefter utarbetades ett förslag till ändring av den gamla planen för kvarteren söder därom (kvarteret Slagan m. fl.). Generationsskillnaden är stor mellan 1940-talskvarteren och de som planlades på 1970-talet. Inom de senare dominerar slutna rum och fyrkantighet; kvartersgrupper samlade kring en lokalgata, som likt sagans drake rullat ihop sig runt sin skatt. De äldre kvarteren präglas av genomslutlighet och öppenhet.

Samma fyrkantiga och barnvänliga kvartersbildningar upprepades i planeringen av Hanemåla öster om Hanes väg. Den första planen fastställdes 1972 (omfattande kvarteren Häven mfl) och de övriga kom successivt inom några år. Det finns ingen större skillnad planerna emellan, de är i själva verket lika som bär. De talar alla samma språk med samma ideologiska bakgrund. Avsikten är fortfarande att förse det växande Nybro med bostäder i marknivå. Kvarteren är samlade utmed rundgående lokalgator kopplade till en tillfartsgata likt klöverblad på en stjälk. Storgårdskvarter av det slag som finns i kvarteren väster om Hanes väg, saknas helt här. Som uttryck för sin tid finns på östra sidan Hanes väg en än mer klart uttalad ambition att skydda och skärma bebyggelsen med gröna ridåer och att bebyggelsemässigt anknyta till den lantliga omgivningen.

1973 presenterades också ett förslag till genomgripande trafikomläggning med rondell och ny utfart västerut, Södra vägen. Förverkligandet av dessa eftergifter för den ständigt ökande motortrafiken medförde stora förändringar för den gamla landsvägen. En del grävdes radikalt bort för att ge plats åt Södra vägen och ersattes av gång- och cykelbana i en tunnel under vägen. Inom det stadsplanlagda området avstängdes landsvägen för genomfartstrafik och försågs med vändplatser intill trafikhindrande bommar och annat. En viktig del i omdaning av Hanemåla blev att anlägga helt ny infart till området från Kalmarvägen; Hanes väg som i söder ansluter

till den gamla landsvägen. Hanes väg blev också den vattendelare som kom att skilja västra Hanemåla från östra.

Det senaste tillkomna bostadsområdet är det som kallas Hanemåla by, rakt öster om den bevarade Hanemålagården. Lågt hållna långsmala flerbostadshus grupperade runt öppna gårdar med plats för lek och rekreation utanför de biltillättna stråken, accentuerar ytterligare 1970-talets mänskliga dimensioner och krav inom planeringen, men redovisar samtidigt också det sena 1900-talets planideal.

Befolkningsökningen runt sekelskiftet 1900 i kombination med krav på ökad skolgång för det uppväxande släktet medförde att flera nya byskolor behövdes. Sålunda beslutades 1901 att ett skolhus skulle uppföras också i Hanemåla. Skolhuset blev granne med torplägenheterna utmed landsvägen. Det låg där Sommargatan idag möter S:t Sigfridsvägen. Undervisningen vid skolan lades ned 1954, men huset revs först vid mitten av 1970-talet. Vid samma tid (1974) byggdes den nya Hanemålaskolan, längre norr ut i området. Till den nya skolan hör rejåla grönområden som också bildar ridå mellan bostadskvarteren i söder.

Stadsdelens karaktär

Stadsdelen Hanemåla är ett utpräglat bostadsområde från 1900-talets andra hälft dominerat av villor av olika slag och storlekar; en bebyggelsematta utlagd över ett jungfruligt jordbrukslandskap. Med viss ansträngning kan man skönja landskapet från före villaåldern. Av den gamla bondejorden återstår här och var på de fd inägorna några spårrekar hårt kramade av uppväxande skog och sly. Ett bestånd hasselbuketter kämpar om livsutrymmet på en fd slättermark. Den enda bevarade Hanemålagården minner om den långa tiden före förorts- och villalivet. Manhuset är en sedvanlig tvåvånig parstuga, sk Smålandsstuga, men med putsad gul fasad. Med moderna fönster samt entréparti från 1940-talet förleds man lätt tro, att det är ett tämligen modernt hus. Volymen och de markerades hörnkonsolerna tillsammans med placeringen och mycket annat avslöjar dock en mycket längre historia än så. Huset är uppfört vid 1800-talets mitt. Ladugården, från tidigt 1900-tal, finns kvar men är ej i drift. Hanemåla gård är i gällande plan q-markerad. Granngården är riven och Hanemåla dagis är uppfört på platsen för ladugården; med form, färg och karaktär av sin företrädare.

Hanemåla 1:34, den enda bevarade Hanemålagården.

Det moderna Hanemåla är en sentida motsvarighet till Myrdalen. Det sista förverkligandet av den svenska folkhemstanken i Nybro, symboliserad av den egna ägandes villan omgiven av en gräsmattkrans som skiljer det från grannens likadana villa; egnahemmet ersatt av villan, självbyggt mot byggmästarbyggt.

På många sätt skiljer sig de båda stadsdelsdelarna på var sida Hanes väg såväl planmässigt som bebyggelsemässigt från varandra. Västra Hanemåla, vars västra del spontant vuxit fram längs gamla landsvägen under tidigt 1900-tal, inleddes i stadsplanen 1945, började bebyggas strax därefter och fortsatte att planeras och bebyggas fram till 1970-talet. Östra Hanemåla däremot är helt och hållet en produkt av 1970-talets planering och byggnation. Mycket schematiskt kan man påstå att ju längre öster ut i stadsdelen Hanemåla man kommer desto yngre är bebyggelsen. Ju äldre hus desto mer kuperad och ore-gelbunden tomt och desto mer uppvuxen trädgård.

Västra Hanemåla

De äldre bostadshusen utmed landsvägen var mestadels placerade i den bakre kanten av tomten. Mellan hus och landsväg utbreddes sig frukträdgårdar, några så stora att de måste varit kommersiella odlingar. Rester av fruktodlingarna finns mest på varenda tomt. På varje tomt fanns förstås också minst ett uthus att rymma vedbod, dass, redskapsbod och annat. Fler-

talet av de egnahem som uppfördes under 1900-talets första decennier är små trähus i 1 ½ plan, stundtals under brutna tak. Fasaderna är klädda med stående ljus målad träpanel. Under små taklyft finns ibland inbyggda balkonger av amerikanskt snitt. På andra finns glasade verandor eller bara ett enkelt skärmtak över huvudentrén. Alla dessa egnahem utstrålar en stolt måttlighet och präglas av harmoniska proportioner och en välavvägd symmetri i fasaderna. Flera är idag tilläggsisolerade med moderna fasader och färgskalan har helt förskjutits från ljusa "ickefärger" till starka mättade kulörer.

På de lediga tomterna utmed gamla landsvägen blev plats för villor i lantlig miljö. Många är stora, uppförda i ett plan under platta tak eller pulpettak med bred takfot. Taken är täckta av mörka takpannor. Fasadmaterialen är huvudsakligen rött eller vitt fasadtegel i kombination med träpanel. Fönsterluf-terna är funktionalistiskt stora, nästan kvadratiska och ofta placerade tätt tillsammans för maximalt ljusinflöde. Den målade färgskalan är mörk, ofta brunsvart. Tillhörande trädgårdar är genomgående barn av sin tid, inramade av låga staket eller murar och mot gatan planterade med städsegröna buskar och träd.

Kvarteren närmast öster om landsvägen ritades små och underordnade terrängen, men tomterna tilläts vara stora. De bebyggdes snart med fristående villor, genomgående lite mindre än grannarna i väster och med tydlig inspiration från den rika kataloghusfloran.

Variationen på temat villa upprepas i det oändliga; ingen är riktigt lik den andra trots att de alla mycket liknar varandra. Sammanhållande drag är förstas försiktigt hållen volym, rektangulär grundplan lagd längs med gatan, 1-1 ½ bostadsplan under tämligen flackt sadeltak. De ursprungliga fasadmaterialet har varit stående träpanel eller fasadtegel. De sistnämnda är genomgående orörda, medan träpanelerna ofta döljs av tilläggsisolering bak nya fasader, inte sällan sk mexitegel eller lockpanel målade i moderna färger. På taken ligger mörka takpannor. Trädgårdarna är uppvuxna och inramas av målade spjal- eller järnstaket. Inte sällan dominerar några knotiga fruktträd siluetten och där kvarterets centrum är ett kvarvarande berg eller skogsparti övergår tomten ofta i naturträdgård.

Flertalet kedjehus och radhus består av näst intill kvadratiska huskroppar i ett eller två hela plan under platta tak, hopbundna med varandra via lika lādliknande garage. Allenarådande fasadmaterialet är mexitegel i kombination med olika trädetaljer. Fönstren är ofta kvadratiska och tätt satta i fasaden. Tomterna är minimala därmed också trädgårdarna. Förträdgårdarna ut mot gatan utgörs mestadels av en gräsyta och en uppvuxen buske, på baksidan en liten odlingslott och uteplats. Tomternas begränsade yta kompletteras av närliggande grönytor eller öppna

kvartersgårdar. Det individuella har ersatts av upprepad enhetlighet. På dessa hus finns inte utrymme för tillbyggnader eller taklyft.

Tegelfasaderna är genomgående oförändrade sedan uppförandet. Garagen, som helt är klädda med träpanel, är mer förändrade. Några kvarter har bebyggt med gruppvis av en typ som i Hanemåla är mycket vanlig och förekommer i lite olika utföranden allt efter byggtid. Husen har lätt rektangulär grundplan, brant sadeltak över 1 ½ bostadsplan, gaveln oftast vänd mot gatan och avskild från grannhusen med garage. Vanligaste fasadmaterialet är träpanel helt eller i kombination med annat material. Gavlarna är till stor del upptagna av fönster eftersom långsidorna nästan är ihopbyggda med grannarnas hus. Utmed bl.a. Vädergatan och Höstgatan är husen lite extra breda och delade mitt i som tvåfamiljshus. Hustypen är nästan omöjlig att bygga till och taken lika omöjliga att lyfta. Takmaterialet är genomgående mörka takpannor. Ju äldre hus desto större förändring av fasadfärg och i viss mån material. Även här är garagen de mest förändrade delarna av husen. De minimala tomterna ger lika minimala trädgårdar med utrymme för föga mer än en uteplats och en liten förträdgård mot gatan. Några storgårdskvarter med kedjehus och gruppbyggda villor från 1960-talet markerar övergången till östra Hanemåla.

Garagen förbinder kedjehusen med varandra, kvarteret Pepparrotten.

Östra Hanemåla

Östra Hanemåla ger lätt intrycket att vara bebyggt enbart med radhus och kedjehus. Men, synen bedrar. Hälften av tomterna ungefär är bebyggda med friliggande styckebyggda villor. Variationen bland dessa är oändlig, men inom vissa gemensamma ramar; 1 – 1 ½ plan, långsidan mot gatan och garage som avskiljer från granntomten. Mycket fasadtegel och mörka takpannor. Bebyggelsebildens varierar men hålls också samman genom att i ena ”klöverbladet” är kärnkvarteret upplåtet till fri bebyggelse och kranskvarteren till radhus, medan det andra klöverbladet har motsatt blandning dvs radhus i kärnkvarteret och villor runt om. Skaran av icke friliggande hus domineras helt av gavelvända hus i 1 ½ plan med branta tak, träfasader och mörka takpannor. Färgskalan är lika rik som målarens palett. Längs många gator marscherar de spetsiga taken taktfast bredvid varandra och bryter himlaranden likt en jättes sågblad. En annan vanlig typ av sammanbyggt hus är ett tämligen litet, uppfört i ett plan under ett mycket flackt sadeltak, ofta med fasad i mexitegel. En tredje är av en typ som påminner om den gamla Smålandsstugan; två hela plan, tydligt rektangulär byggnadskropp med enkel entré och försiktigt hållna (spröjsade) fönster symmetriskt utplacerade i fasaden, stående träpanel. En

utpräglad stram enkelhet. Till ytterst få hus i denna del av Hanemåla hör tomter som tillåter mer vidlyftiga trädgårdsexperiment. De tomter som gränsar till obebyggd skogsmark övergår mestadels obemärkt i denna.

I Hanemåla nya by är flerbostadshus i små långsträckta volymer i 2 ½ plan samlade kring öppna gårdar; bilfria trädgårdslika ytor för lek och uteliv. För variationens skull skiftar fasadmateriell och -färg från hus till hus, men med tonvikt på trä och falurött för att understryka det lantliga. Förråd, garage och dylikt är samlade i faluröda uthuslängor utanför själva mangårdarna intill tillfartsgatorna.

Landsvägen

Gamla landsvägen, nu S:t Sigfridsvägen och östra delen av Hanes väg, slingrar sig ännu mjukt längs bäcken, men är hårt kringskuren åt flera håll: I norr helt utplånad och spärrad av Södra vägen, den nya förbifarten mot väster. I söder mynnar S:t Sigfridsvägen i en nytillkommen Fiskareväg och först efter 90 graders vänstersväng är den åter ute i sin gamla sträckning. På några ställen inom bostadskvarteren är gatan/landsvägen avstängd för genomgående

Gäddvägen är kantad av 1 ½-planshus, kvarteret Gäddan.

Kedjehus i kvarteret Spöet.

biltrafik och vägbanan delvis uppbruten. Hanes väg är idag den naturliga fortsättningen på gamla landsvägen, inte S:t Sigfridsvägen. Förståelsen för att S:t Sigfridsvägen och landsvägen österut är två delar av samman helhet, har helt gått förlorad.

Sedan 1900-talets allra första år har en skola legat utmed landsvägen på Hanemåla ägor. Traditionen att bedriva skolundervisning på Hanemålamark är sålunda sekelgammal. Gamla skolhuset revs i samband med planläggning och nybyggnation utefter landsvägen.

Exempel på bostadshus i Hanemåla

Många bostadshus byggdes utmed gamla landsvägen, utanför stadens hank och stör, ...

Örtagården 1 (1809)

Örtagården 2 (trol. 1920-tal)

Brunskäran 8 (1939)

...men långt fler inom det som snart blev ett av stadens villaområden, ...

Adonisen 2 (1968)

Rädisan 6 (1977)

Bräckan 8 (1966)

...även 1 ½-planshus i olika utföranden ...

Spettet 15 (1970)

Harven 1 (1979)

Moroten 2 (1976)

... och radhus och kedjehus.

Pepparroten 1 (1976)

Krattan 16 (1970)

Kvarteret Välten (1970)